

**Формування поведінкових моделей на основі положень
теорій сучасного підприємства
к.е.н., доц. Карачина Н.П.**

Вінницький національний технічний університет

Досліджено існуючі теорії сучасного підприємства, виявлено взаємозв'язок між концепцією підприємства та його економічної поведінкою. Доведено, що для побудови реальних поведінкових моделей підприємств необхідно забезпечити гармонійне поєднання «світу теорій» і «світу підприємств» та ефективну взаємодію між економічною теорією, економічною політикою та господарською практикою підприємств.

It is investigational existent theories of modern enterprise, it is found out intercommunication between conception of enterprise and his economic behavior. It is well-proven that for construction of the real behavior models of enterprises it is necessary to provide harmonious combination of «world of theories» and «world of enterprises» and effective co-operation between an economic theory economic policy and economic practice of enterprises.

Постановка проблеми

Висвітлення основ моделей поведінки підприємств вимагає уточнення ряду положень, які розкривають зміст даного інституту, елементів, що складають відповідну систему взаємодії, факторів і рушійних сил, що визначають дії підприємства, визначення груп економічних агентів, дії яких так чи інакше залежать чи визначають стан підприємства. Це є можливим на основі дослідження існуючих теорій підприємства, формуванні теорії сучасного підприємства та відокремленні особливостей функціонування підприємства крізь призму виявлених концепцій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Вагомий внесок у дослідженні теоретичних та методологічних засад щодо формування теорії підприємства зробили такі вітчизняні та зарубіжні науковці: Г. Клейнер, М. Грещак, С. Вігуржинська, А. Шегда, О. Кузьмін, С. Мочерний, Ю. Супрунюк, Д.Дж. Тис, Я. Корнаи, Рюегг-Штурм. Проте вони є недостатньо ґрунтовними щодо виявлення передумов та пріоритетних факторів формування поведінкових моделей підприємств.

Формулювання цілі статті

Мета наукової роботи полягає у дослідженні взаємозв'язку між існуючими теоріями підприємства та їх економічною по-

ведінкою, виявленні пріоритетних факторів формування поведінкових моделей підприємств.

Виклад основного матеріалу

Важливо зазначити, що у сучасному трактуванні теорія підприємства розкривається як система поглядів на сутність, поведінку і еволюцію підприємств [1]. Теорія підприємства орієнтована на пояснення різних аспектів діяльності підприємства і відтворює головні принципи та фактори функціонування підприємств у невизначеному часовому проміжку, який включає як поточний час, так і окремі відрізки минулого і майбутнього. При розкритті існуючих теорій підприємства передусім вважаємо за необхідне зосередити увагу на сутності сучасного підприємства як складної відкритої виробничо-господарської і соціальної системи, яка, за поглядом М. Грещак, С. Вігуржинської [2, 3], є синтезом виробничо-технічного, організаційного, соціального, економічного, інформаційного, екологічного та адміністративно-правового аспектів. З виробничо-технічного погляду підприємство являє собою техніко-технологічний комплекс, систему робочих машин та механізмів, які відповідають його потужності та видам продукції (робіт, послуг), що випускаються. Організаційно підприємство є виробничою одиницею економіки країни з пев-

ною внутрішньою структурою, зовнішнім оточенням, закономірностями функціонування та розвитку. Організаційна система підприємства охоплює виробничу та організаційну структуру управління підприємством та його підрозділами, а також зв'язки між виробництвом та управлінням, між підприємством та зовнішніми організаціями. З соціального погляду підприємство – це соціальна підсистема суспільства, завдяки якій здійснюється взаємодія суспільних, колективних, особистих інтересів. Економічно підприємство є виокремленою ланкою промисловості, яка визначається певною господарською, фінансовою, економічною самостійністю. Економічна система підприємства охоплює його економічні відносини з державою, державним бюджетом, організаціями ринкової інфраструктури, постачальниками компонентів виробництва та споживачами продукції (робіт, послуг), населенням, а також внутрішні відносини, які виникають між підрозділами підприємств, між останніми та апаратом управління. Таким чином, підприємство є відкритою системою з відносно стабільною внутрішньою структурою та зі складною системою взаємозв'язків із зовнішнім оточенням. З інформаційної точки зору підприємство – складна динамічна система, яка характеризується великим обсягом, інтенсивністю та різноспрямованістю інформаційних зв'язків між підсистемами й елементами, а також зовнішнім оточенням. Інформаційна підсистема підприємства охоплює планову, звітну, нормативно-технічну документацію, а також різноманітну інформацію, яка характеризує стан і рух компонентів підприємства. В екологічному аспекті підприємство – це виробничо-екологічна система, яка взаємодіє із зовнішнім оточенням шляхом матеріально-енергетичного обміну. Щодо адміністративно-правового статусу, то з цього погляду підприємство є юридичною особою з установленими державою в законодавчому порядку правами та обов'язками. Окреслені погляди на підприємство відтворюють його різні аспекти діяльності.

Проте для визначення поведінки та функціонування підприємства в розрізі визначених поглядів та їх синтезу необхідно дослідити існуючі самостійні теорії підприємства. Зокрема, науковцями пропонуються достатньо різноманітні моделі як теоретичного, дедуктивного, так і емпіричного, індуктивного характеру, які використовують різний апарат і характеризують найрізноманітніші сторони внутрішньої та зовнішньої діяльності підприємства.

Відтак, у теорії та практиці менеджменту виділяють такі основні типи моделей організації підприємства [4, 5]:

1. Механістична модель, за якою підприємство розглядається як механізм, який є комбінацією головних виробничих факторів: робочої сили і засобів виробництва. Поділ виробничого процесу на автономні, повністю програмовані елементи і наступне оптимальне об'єднання їх у єдине ціле — обов'язкова умова, яка відповідно до цієї теорії формує високопродуктивну організацію. Для досягнення максимізації прибутку менеджмент організації має бути зорієнтованим насамперед на оперативне управління, за допомогою якого оптимізується структура виробничих факторів і всього процесу виробництва; оцінювання ефективності функціонування організації відбувається за співвідношенням виготовленої продукції до витрачених ресурсів. Механістична модель організації дає змогу аналітично вивчити техніко-економічні зв'язки й залежності різних факторів виробництва, проте в ній недостатньо враховуються роль і значення людського фактора в ефективній роботі організації.

2. Соціальна модель, яка будується переважно на теорії людських відносин і на тому теоретичному положенні, що найважливішим фактором продуктивності на підприємстві є людина, яка самореалізується. Звідси особлива увага приділяється стилю управління і його впливу на показники продуктивності та задоволеності працівників своєю працею, створенню системи підтримки людських відносин в орга-

нізації, увазі до працівників, їхньої мотивації, комунікації, участі у прийнятті рішень. Головне завдання менеджерів за таких умов полягає в управлінні персоналом, що в кінцевому підсумку має приводити до досягнення мети підприємства. Як критерій успішності роботи за цією моделлю береться вдосконалення, тобто розвиток людських ресурсів організації, тоді як решта факторів виробництва трактується як підпорядковані цьому головному. Стверджуємо, що обидві вище зазначені моделі орієнтовані на аналіз суто внутрішніх факторів та умов функціонування організації, тобто є закритими і не враховують впливу зовнішнього середовища.

3. Ієрархічна модель, згідно з якою підприємство розглядається як складна ієрархічна система, яка тісно взаємодіє із зовнішнім середовищем, насамперед ринковими факторами. Звідси організації розглядаються як складові частини ринку, який впливає на їхню структуру і систему управління. Головним напрямом діяльності менеджерів за цією моделлю є стратегічне управління. За умов, коли всі взаємопов'язані підприємства діють самостійно на свій розсуд, поведінка організації не може бути об'єктом точного прогнозування та планування. Ефективність організації за таких умов оцінюється як системна діяльність, що здатна до саморегулювання і самоорганізації та досягнення мети при зміні зовнішніх умов і факторів. Основу аналізу складає оцінювання ефективності використання ресурсів, що надходять ззовні.

4. Суспільна модель, де підприємство розглядається як суспільна організація, в діяльності якої зацікавлені різні групи людей, у т.ч. ті, що перебувають за його межами. У зв'язку з цим мета підприємств трактується з позиції не лише виробництва, збуту, одержання прибутку, а й задоволення різноманітних потреб таких суб'єктів, як споживачі, постачальники, інвестори, суспільство в цілому. Основу цієї моделі складає теоретична концепція зацікавлених груп, згідно з якою організації мають брати до уваги різні інтереси партнерів, коло яких може бути досить широким.

Використовується критерій вартісної оцінки послуг, які одержує організація, порівняно з її ресурсними витратами. Суспільне значення підприємства виявляється в посиленні ролі та впливу на його роботу соціальних, культурних і моральних норм, у зв'язку з чим функціями управління є досягнення високої продуктивності та ефективності через зміцнення духу співробітництва й залучення працівників до справ організації для посилення суспільного іміджу позиції підприємства; визначення ефективності базується на узгодженні особистих інтересів з інтересами партнерів у бізнесі, відповідності соціально-культурної політики нормам і цінностям колективу та суспільства в цілому.

Поряд із наведеними типами моделей організації підприємств вважаємо достатньо насиченими дослідження С. Мочерного, Ю.Супрунюка, С. Вігуржинської, М. Грещак щодо аналізу концепцій фірми [2, 3, 6, 7], серед яких розрізняють неокласичну, інституціональну, еволюційну та підприємницьку. Згідно з неокласичною концепцією, фірма – це сфера повноважних господарських рішень індивіда, її персоніфікацією є «людина економічна». Фірма, як стверджує неокласичний напрям, – цілісний об'єкт, основною виробничою функцією якого є процес перетворення ресурсів на продукцію для реалізації на вільному ринку та залучення цих ресурсів у виробництво з метою максимізації прибутку. Варто відзначити, що представлена сутність підприємства за неокласичною теорією відповідає механістичній моделі. Отже, економічна поведінка фірми за неокласичною концепцією та механістичною моделлю визначається передусім вибором обсягів залучених ресурсів та їх структурою, що залучаються в процес виробництва, а значить, і виробленої продукції, а основна задача, яку вирішує діюче на ринках ресурсів і продукції підприємство – знайти такі об'єми і співвідношення ресурсів, які б дозволили зробити максимальним його прибуток. У свою чергу, параметри економічної функції визначаються конкретними технологі-

чними процесами виробництва товарів, а обсяг, структура ресурсів та кількість випущеної продукції - граничними витратами й відповідною ціною, що дає змогу отримувати максимальні прибутки. Інституціональна концепція фірми зосереджує увагу не на характері контрактних неформальних відносин між людьми в процесі організації та функціонування фірми, а на вирішенні проблем відтворення. В неінституціональному варіанті фірми стверджується, що фірма як виробнича організація виникає і заміщує вільну купівлю-продаж факторів виробництва тією мірою, якою неринковий механізм є ефективним; створюється для ефективнішого використання людських можливостей (внаслідок чого трансакційні витрати нижчі порівняно з виробництвом товарів без організації фірми). Загалом економічна поведінка фірми за інституціональною концепцією характеризується особливостями укладання та виконання контрактів із зовнішніми організаціями та працівниками, визначається правилами поведінки, засобами виробництва (лише частково) і спрямована на вирішення проблем. В еволюційній теорії економічна поведінка фірми визначається передусім взаємовідносинами між іншими фірмами (членами спільноти), а відтак – деякими її внутрішніми характеристиками, насамперед існуючими правилами прийняття рішень з урахуванням дії тих або інших внутрішніх та зовнішніх факторів. Поведінка підприємства – це безпосередня та еволюційна його реакція на зміни внутрішнього і зовнішнього середовища. Зокрема, поведінка підприємства обумовлена еволюційними реакціями на вплив ділового, адміністративного та технологічного середовища. Отже, фірма не має єдиного критерію оптимальності прийняття рішень, який може змінюватись у процесі історичного досвіду її діяльності, тому існує лише динамічний критерій, що змінюється час від часу. За еволюційною концепцією фірма розглядається як двоїтий об'єкт: з одного боку – як член ділового співтовариства, що зазнає впливу всіх наслідків еволюції цього суспільства;

а з іншого – як об'єкт, що має власні традиції у визначенні напрямів діяльності, обсягів і пропорцій залучених для цього факторів виробництва. Згідно з підприємницькою концепцією фірми, підприємство – сфера притягування підприємницької ініціативи та наявних в його розпорядженні ресурсів. Економічна поведінка фірми в підприємницькій концепції визначається взаємодією підприємців усіх рівнів, а також взаємовідносинами між підприємцями, працівниками і власниками.

Доцільно відзначити, що Г. Клейнер поділяє позицію зазначених науковців щодо відокремлення неокласичної концепції підприємства. Відповідно за його неокласичним підходом підприємство є пасивним об'єктом, який реагує на зміни кон'юнктури ринку, насамперед на інформацію, що закладена у змінах цін; при цьому ринок є неперсоніфікована сукупність агентів. Це є спорідненим із вище розглянутою неокласичною концепцією підприємства. Поряд із цим Г. Клейнер розглядає ще дві концепції підприємства: агентську і стейкхолдерську [8]. Теорія агентських відносин пояснює природу підприємства як сукупність ланцюгів агентських відносин і відповідних контрактів, теорія стейкхолдерських відносин – передбачає аналіз підприємства з позицій впливу і наслідків дії всіх груп соціальних агентів, які так чи інакше пов'язані із діяльністю підприємства, навіть опосередковано. Вочевидь сутність підприємства за теорією стейкхолдерських відносин уособлюється із визначеною в суспільній моделі, адже також відтворює аналіз інтересів та пріоритетів зацікавлених різних груп людей. Г. Клейнером визнається обмеженість кожного з вищезазначених підходів: неокласична концепція спирається передусім на тискові товарного ринку як основного фактора прийняття рішень, однак різні суб'єкти підприємства по-різному відчують цей тиск і для багатьох груп агентів інтереси ринку не є основними; теорія агентських відносин також адекватно не відображає ринкову ін-

формацію через обмеженість в силу суб'єктивних факторів окремих агентів вірно її розпізнавати і відповідно ефективно діяти, а також того, що у реальності лише незначна частина учасників/працівників підприємства має безпосередні контакти з ринковим середовищем; обмеження стейкхолдерської концепції полягають, на нашу думку, в аналогічній площині – різні групи агентів по-різному зазнають впливу зовнішнього економічного середовища, насамперед ринку, а відтак їх погляди істотно різняться, що само по собі є полем потенційних конфліктів.

Досліджуючи існуючі теорії підприємства, які враховують багатоплановий характер діяльності підприємства, вважаємо достатньо цікавими і насиченими визначені характеристики «ідеального підприємства». Так, в економічній теорії відомі три основні концепції «ідеального підприємства»: концепція мінімалізму, концепція холізму та концепція анімалізму [8]. Відповідно до концепції мінімалізму «ідеальне підприємство» повинно бути максимально спеціалізоване, вільне від всього зайвого, пов'язане безпосередньо з виробництвом продукції, яка користується платоспроможним попитом. В даній концепції підприємство є перетворювачем: на вході використовує відносно невелику кількість ресурсів виробництва і на виході видає переважаючу кількість необхідної продукції. Мінімалізм забезпечує гнучкість і швидке перенастроювання підприємства у відповідності із змінними вимогами ринку продукції. При русі до такого стану мінімізуються соціальні функції, велика ймовірність опортуністичних дій керівництва, вільного від внутрішнього фірмового та загального контролю. Очевидним є те, що сформована концепція мінімалізму у оптимальному аспекті, відтворює розкриту неокласичну теорію та механістичну модель підприємства. Концепція холізму розглядає «ідеальне підприємство» як цілісний комплекс, що самовідтворюється, потенціал якого визначається узгодженістю та однаправленістю його

компонентів, досягаємих в результаті накопиченого досвіду. Підприємство-накопичувач володіє визначеними перевагами з точки зору можливостей для відтворення мультиплікативних та синергетичних ефектів від поєднання і накопичення ресурсів. З ринкової позиції «холістське» підприємство менш чутливе, ніж «мінімалістське» до зміни ринкових цін на ресурси, оскільки володіє достатніми внутрішніми резервами рекомбінації ресурсів. Відповідно до третьої концепції (концепції анімалізму) ідеальне підприємство – це не просто цілісна і цільна, але і «одушевлена» система, т.б. система, в якій проявом «душі» є внутрішній клімат, атмосфера, особливості взаємодії з партнерами і споживачами, реакції на зовнішні фактори, те, що об'єднується терміном «корпоративна культура». Ринкова поведінка «анімалістських» підприємств характеризується дотриманням ділової етики, виконанням правил і законодавчих актів, етичним відношенням до партнерів і конкурентів. Кожна з перерахованих концепцій підприємств уособлює ринкову економіку відповідного типу. Так, економіка, яка складається з мінімалістських підприємств, буде характеризуватися різким конкурентним протистоянням товаровиробників, низьким рівнем інтегрованості, високою долею безробіття, різкою соціальною нерівністю та домінуванням цінової конкуренції. Така економіка відтворює економіку підприємств. Економіка, в якій переважають «холістські» підприємства, відрізняється високим рівнем інтегрованості, низьким безробіттям, високою купівельною спроможністю населення, достатнім рівнем довіри між суб'єктами економіки і відповідно інтенсивною інвестиційною діяльністю. Зазначена характеристика уособлює економіку корпорацій. На кінець, якщо в економіці основну частку займають «анімалістські» підприємства, то до рис, які властиві корпоративній економіці, необхідно додати високий рівень соціальної відповідальності підприємств, який визначає в свою чергу високу якість продукції та відповідно домінуючу

конкуренцію в цій сфері. Такий тип ринку, напевно, відповідає постіндустріальному етапу розвитку суспільства. Переконані, що найбільш оптимальною концепцією підприємства у відповідності з менталітетом наших громадян є «аніمالістське» підприємство, на якому є можливим досягнення найбільшого ступеня консолідації колективу і керівництва, ергономічної оптимізації, оптимального співвідношення між виробничими, відтворювальними та маркетинговими процесами при розвитку їх інноваційних компонентів.

Крім окреслених теорій підприємства відокремлюють, як вважаємо фрагментарні, частинні концепції, які розкривають лише функціонування окремих частин або підсистем підприємства. Відповідно, «контрактна теорія фірми» концентрує увагу на початкових умовах включення робітників в склад персоналу і виконання ними своїх функцій; «теорія Х-ефективності фірми» Х. Лейбенштейна – на факторах продуктивності праці, теорія «принципал-агент» - на взаємовідносинах власника і найманого менеджера. Отож зазначені теорії та інші поведінкові теорії дійсно розглядають функціонування лише окремих складових підприємства. Вочевидь концепція підприємства не обов'язково повинна пояснювати всі аспекти його діяльності, але повинна відтворювати функціонування підприємства як цілого, а не будь-якого його елемента, адже теорія підприємства – це макротеорія мікроекономічного об'єкта.

Як видно, більшість представлених теорій підприємства носить принципово статичний або, в крайньому випадку, «кінематичний» характер, тобто відтворює кінетичні особливості зміни параметрів підприємства, не розкриваючи причин цих змін. Виключенням, можливо, стане «теорія динамічних здібностей», яка спрямована на подолання статичності рутин і визначення факторів їх еволюції. В основі даної теорії є те, що ключовими для реалізації комплексу внутрішньо обумовлених можливостей, являються динамічні здібності, тобто спроможність фірми

налаштовувати свої внутрішні процеси, здійснювати управління активами і компетенціями в умовах високої мінливості зовнішнього середовища. Однак, як відмічає один з її авторів, Д.Дж. Тис, «концепція динамічних здібностей в значній ступені знаходиться на початковій стадії розробки, і ще необхідно створити на її основі теорію, яка піддається емпіричній перевірці. *кін. цит.*» [9].

Фрагментарність, несистемність і статичність моделей сучасних теорій підприємства істотно обмежують можливості використання їх в якості бази для реальних управлінських рішень, адже в сфері управлінської діяльності цілісність і самоідентичність підприємства нерозривно поєднується з його мінливістю та еволюцією. Вочевидь ні одна із розкритих теорій (крім, напевно, неокласичної) не претендує на повноту опису функціонування підприємства як такої і в принципі – при строгому підході до термінології – не повинна була б називатися теорією підприємства. Адже розкриті концепції неокласичної, контрактної, еволюційної та інші теорії підприємства є достатньо односторонніми, несистемними і не дозволяють адекватно описувати діяльність підприємств. За такого підходу нема підстав називати теорією підприємства навіть об'єднання цих і подібних їм концептуальних або математичних моделей, оскільки ці моделі неподібні і не призначені для комплексування з метою відтворення багатоаспектної діяльності підприємства.

В цих умовах з метою побудови єдиної комплексної теорії підприємства Г. Клейнер представив системно-інтеграційну теорію підприємства, яка об'єднує відомі на сьогодні варіанти теорії підприємства, включаючи теорії, що враховують ментальні, культурні, інституціональні, когнітивні, технологічні та інші фактори. Дана теорія розвиває, з однієї сторони, сформульовану Я. Корнаї системну парадигму в економічних дослідженнях (відповідно до якої соціально-економічний світ необхідно розглядати як сукупність підсистем, які взаємодіють, перетинаються та розповсю-

джують свій вплив на приналежних до них економічних агентів), з іншої – «подійний» підхід до діяльності підприємства, запропонований Рюегг-Штурмом. В цілому це відтворює в системно-інтеграційній концепції одночасно процесний, організаційно-інституційний та подійний аспекти функціонування і структури підприємства. Отже, відповідно до даної теорії підприємство функціонує в двох аспектах: неперервному (стаціонарному, рутинному) і дискретному (імпульсному, «подібному»).

Принцип піраміди при такому трактуванні представляється концептуальним, означаючи логічну і наслідкову послідовність можливих змін поведінки підприємства, а саме: 1) кожний вищий ярус може бути зміненим лише після і на основі зміни нижчого, тривалість і, відповідно, витрати на зміни по мірі зростання ярусу зменшуються і навпаки; 2) відтворення та зміни окремих ярусних елементів структури підприємства забезпечується механізмами наслідуваності, які притаманні даному підприємству; 3) довжина ярусів відображає різницю в ступені індивідуальності даного середовища для підприємства (зокрема, ментальні особливості учасників є найменш індивідуальними, досвід функціонування є найбільш індивідуальним для кожного підприємства); 4) відповідно принципу подвійності взаємовідносин «система – доповнення системи в надсистемі», обґрунтованому Г. Клейнером в [8], зовнішнє середовище підприємства також допускає структурування у вигляді сукупності семи підсистем, відповідних підсистемам підприємства; 5) кожна з підсистем взаємодіє в процесі функціонування підприємства не тільки із сусідніми підсистемами підприємства, але й з однойменними підсистемами зовнішнього середовища; 6) виходячи з того, що кожен ярус має власні пріоритети, цілі, мету, завдання і т.д., визначення ефективності поведінкової моделі підприємства повинно будуватися на інтегративності таких критеріїв відповідно до ярусності, звідси впливають аналогічні особливості побудо-

ви всієї моделі ефективності поведінки підприємства.

Функціонування підприємства в неперервному аспекті передбачає функціонування і еволюцію кожного ярусу залежно від інших ярусів та одночасно від зовнішнього однойменного ярусу. Зокрема, функціонування кожної системи може бути описано в принципі в термінах чотирьох основних процесів: метаболізму (обміну із зовнішнім середовищем або трансформації вхідних потоків у вихідні), репродукції (відтворення основних характеристик системи), еволюції (зміни зазначених характеристик системи) та гармонізації внутрішнього простору системи (забезпечення внутрішньої єдності, узгодженого функціонування і розвитку підсистем). Функціонування підприємства в дискретному аспекті передбачає реагування підприємства (як цілого) не на всі сигнали ззовні, а лише на ті, що свідчать про подію. Відповідно подія – це зміна внутрішнього або зовнішнього середовища, яка торкається тією чи іншою мірою всіх 7 ярусів. При цьому якщо подія впливає на всі сім середовищ, які існують на підприємстві, то це означає, що і подія наділена тією ж структурою – містить ментальні, культурні, інституційні, інформаційно-когнітивні, майнові, технологічні, імітаційні та траєкторні (історичні) компоненти. Однак, на відміну від зображення підприємства, де найнижчий ярус був найдовшим (найменш індивідуальним), при зображенні події «ментальний» ярус найкоротший, так як сприйняття світу людьми, які залучені до масштабної події, істотно залежить від змісту і характеру події.

Отже, діяльність підприємства уявляє поєднання дискретного (імпульсного) і стаціонарного (неперервного). При неперервному підході вхідні і вихідні впливи інтерпретуються як потоки, при дискретному – як множина подій. Фактично підприємство уявляє собою матричну систему, яка включає процеси і події.

З урахуванням викладеного, відповідно до даної концепції підприємство розглядається як відносно стійка, цілісна і об-

межена від навколишнього середовища самостійна соціально-економічна система, інтегруючи процеси виробництва (реалізації) продукції і відтворення ресурсів для аналізу сумісного впливу різних чинників на поведінку підприємства як динамічної інформаційної системи, вивчення окремих аспектів його діяльності співвідноситься з функціонуванням підприємства як цілого. Отже, в інтеграційній концепції економічна поведінка підприємства обумовлюється необхідністю прийняття рішень щодо розподілу ресурсів та зусиль підприємства між нарощуванням потенціалу та його використанням, між виробництвом та відтворенням, між сучасністю та майбутнім. Надаючи належне системно-інтеграційній теорії та порівнюючи її із теоріями «ідеального підприємства», вважаємо, що у оптимальному відтворенні вона поєднує вище зазначені концепції «ідеального підприємства».

Згідно останнього підходу [8] в інституціональному трактуванні підприємство є універсальним елементом у просторі взаємодії таких основних детермінантних факторів суспільства, як економіка, влада, культура і організація. З концепції Г. Клейнера, як вважаємо, впливає можливість опису закономірностей моделі поведінки сучасного підприємства на основі визнання цілеспрямованого і постійно діючого тиску на поведінку такого підприємства з боку факторів, перелік яких відображає природу детермінантних таких чотирьох факторних суспільних сил: економічних, які можна ототожнити із зовнішнім тиском кон'юнктури товарного і фінансового ринків, що проявляються у попиті на продукцію підприємства, характері конкуренції на ринку, попиті на ресурси і технології, динаміці вартості цінних паперів підприємства і т.д.; владних, які можна розглядати як зовнішній тиск кон'юнктури ринку праці, який поширюється на всіх учасників підприємства і визначає конфігурацію владного впливу, структуру і ієрархію влади на підприємстві в залежності від того, наскільки потужними/привабливими є позиції кожної со-

ціальної групи; організаційних, або факторів внутрішнього тиску ключових ресурсів підприємства, які потенційно дають можливість забезпечити конкурентні переваги на ринку та істотно покращити стан підприємства за рахунок прийняття управлінських рішень про активізацію використання ресурсів підприємства; культурних, що може асоціюватися із багатостороннім тиском як внутрішнього, так і зовнішнього середовища, в якому функціонує підприємство, що відображає його взаємовідносини з іншими організаціями, установами, суспільними інститутами.

Серед представлених теорій підприємства для визначення їх взаємозв'язку із економічною поведінкою вважаємо доцільним відокремити наступні концепції: неокласичну теорію, інституціональну теорію, еволюційну теорію, підприємницьку теорію, системно-інтеграційну теорію, механістичну модель, ієрархічну модель, суспільну модель, соціальну модель, теорію агентських відносин та теорію стейкхолдерських відносин. Це обумовлено відтворенням в них функціонування підприємства як цілого, а не будь-якого елемента чи підсистеми. Окреслені теорії підприємства та здійснений їх аналіз дозволяють виявити залежність між сутністю підприємства в розрізі окремої теорії та економічною поведінкою підприємства. Простір взаємозв'язку чітко відтворює економічну поведінку підприємства відповідно до пріоритетів та механізму функціонування підприємства в межах окремої теорії. Вочевидь кожна концепція фірми та визначена в її межах економічна поведінка має право на існування, виходячи із поглядів науковців щодо сутності сучасного підприємства та його пріоритетних факторів, що визначають їх ефективність. Проте у руслі дискусії про адекватність визначених підходів до опису моделі поведінки підприємства слід підкреслити об'єктивну обмеженість кожного з них, тому що у будь-якому разі акцентуація лише на якійсь окремій складовій моделі поведінки підприємства супроводжується ігноруванням інших. Зрозуміло, що

автори таких підходів виходять із неможливості повного охоплення всіх факторів, намагаючись виділити найсуттєвіші. Г. Клейнером наголошується [10] на тому, що будь-яке підприємство здійснює поліфункціональну і різносуб'єктну діяльність, існуючи і забезпечуючи водночас існування складної матриці взаємозв'язків з широким колом агентів; врахування такої поліфункціональності є необхідним в процесі аналізу поведінки підприємства. З таким висновком погоджуємося і ми, і це означає, що мікроекономічний аналіз повинен будуватися на інтегрованих підходах. На наш погляд, дилема у процесі мікроекономічного аналізу - між намаганням охопити як найбільшу кількість істотних для підприємства факторів та акцентуація уваги на відокремлених їх групах згідно якогось змістовного підходу – складає одну з основних проблем сучасної теорії підприємства. Очевидним є те, що якоюсь мірою подолати такі розбіжності дозволяє підхід до побудови методології аналізу на основі категорії «поведінка підприємства», тому що у цьому разі аналіз такої поведінки повинен включати дослідження найсуттєвіших змін у діяльності підприємства за певний період відповідно до однієї узагальненої цільової функції.

Водночас вважаємо необхідним для побудови реальних поведінкових моделей підприємств забезпечити гармонійне поєднання «світу теорій» і «світу підприємств» та ефективну взаємодію між економічною теорією, економічною політикою та господарською практикою підприємств. З цією метою проведене теоретичне дослідження доповнили прикладними результатами в розрізі функціонування сучасних підприємств.

Так, вивчаючи стратегії управління підприємством в умовах надзвичайної діяльності, О.Міклуха особливу увагу зосередив на стратегічній поведінці підприємства та виборі стратегічної моделі поведінки підприємства у визначених умовах [11]. Зокрема, запропонований алгоритм вибору стратегічної моделі поведінки підприємства в умовах надзвичайної діяль-

ності між консервативною та активною моделлю. Консервативна модель забезпечує збереження господарських зв'язків, старої структури і асортименту продукції, зниження обсягів господарської діяльності (скорочення працівників, проведення ремонту власними силами, зниження заробітної плати) та згортання інвестиційних проектів. Активна модель вимагає пошуку можливостей для встановлення нових господарських зв'язків, розробки нових проектних рішень, залучення інвестиційних коштів, зміни в організаційній структурі підприємства, зміни асортименту і структури випуску продукції та нарахування заробітної плати в залежності від результатів діяльності.

На основі більш прикладних результатів в розрізі вибіркового дослідження поведінки суб'єктів господарювання, темпів та механізмів їх адаптації до ринкових умов Г. Капленко пропонує виділити три моделі економічної поведінки підприємств: деструктивну, конструктивну та змішану. Ці моделі характеризуються в цілому сукупністю дій та заходів, які пов'язані із пошуком, створенням, збереженням, розширенням і використанням місць прикладання зусиль, відповідних джерел одержання і розподілу доходів, або ж навпаки, з обмеженням та згортанням активності на ринку [12].

Ґрунтовні прикладні дослідження Т. Долгопятової [13] на основі емпіричних даних 1990-1999 рр. обумовили виділення трьох моделей поведінки: наближену до дореформеної, ринкову і змішану. Однак доцільно зазначити, що подібна класифікація є достатньо умовною, адже передбачає можливість узагальнити усю різноманітність явищ та процесів при зміні адміністративної системи ринковою, що є достатньо проблемним. На практиці зазвичай спостерігаються такі нові явища, які важко однозначно оцінити як ринкові. Поряд із цим Т. Долгопятова зазначає, що домінуючою моделлю економічної поведінки підприємств є виживання, яка притаманна зазначеним моделям поведінки. Вона проявляється у намаганні зберегти

традиційні економічні відносини і знайти шляхи включення в нові. Відповідно до визначеної моделі, основний напрямок поведінки підприємств – збереження його цілісності, включаючи трудовий колектив, контроль адміністрації, основні зв'язки з контрагентами, традиційні джерела розвитку і види діяльності. Зокрема, автор виділяє унікальні (відносяться до визначених підприємств відповідно до положення на ринку (монополія, висока дефіцитність та ін.)) та типові (доступні більшості підприємств) моделі виживання.

Вочевидь узагальнення представлених результатів щодо прикладних моделей економічної поведінки надає можливість відокремити чотири основні моделі поведінки сучасних підприємств: змішану, конструктивну (ринкову або активну), деструктивну (консервативну) та дореформу. Ці моделі загалом відтворюють реальну діяльність та дії вітчизняних підприємств.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Наведене теоретико-методологічне дослідження доводить, що для побудови ефективної моделі економічної поведінки підприємств необхідно гармонізувати сформовану теорію сучасного підприємства із господарською практикою діяльності, виявити пріоритетні фактори впливу, визначити умови та стан їх функціонування.

Список використаної літератури

1. Клейнер Г.Б. От теории предприятия к теории стратегического управления // Российский журнал менеджмента. – 2003. – №1. – С. 31-56.
2. Грещак М.Г. Внутрішній економічний механізм підприємства: Навч. посібник / М.Г.Грещак, О.М.Гребешкова, О.С.Коцюба; за ред. М.Г. Грещака. – К.: КНЕУ, 2001. – 228 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.if.ua/book/114/7655.html>
3. Вігуржинська С.Ю. Економіка підприємства. – Одеса: ОДАХ, 2004. [Елект-

ронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inpos.com.ua/70>

4. Шегда А.В. Менеджмент. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2002. – 583 с.

5. Кузьмін О.Є., Мельник О.Г. Основи менеджменту. – К.: «Академ-видав», 2003. – 416 с.

6. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 2/ Редкол.: ...С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.

7. Супрунюк Ю.І. Інтеграційна концепція підприємства для моделювання його поведінки: (Підсумки V Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми впровадження інформаційних систем і технологій») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nc.ufeі.ukrsat.com/Kyrsi%202004/tezi/images_tezi/091_.htm

8. Клейнер Г.Б. Эволюция институциональных систем / Г.Б. Клейнер; ЦЭМИ РАН. – М.: Наука, 2004. – 240 с.

9. Тис Д. Дж. Выступление на церемонии вручения диплома и мантии почетного доктора СПбГУ 1 июля 2002 года. Вестник С.-Петербургского ун-та. Сер. Менеджмент. – №4. – С. 8-19.

10. Клейнер Г.Б. Новая институциональная экономика: на пути к «сверхновой» // Российский журнал менеджмента. – 2006. – Том 4. – №1. – С. 113-122.

11. Міклуха О.Л. Моделювання стратегії управління підприємством в умовах надзвичайної діяльності // Вісник Українського державного університету водного господарства та природокористування. Економіка. Збірник наукових праць. Випуск 11. – Рівне: УДУВГП, 2004. – С. 185-190.

12. Капленко Г.В. Формування економічної поведінки підприємств: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / НАН України; Інститут регіональних досліджень. – Л., 2005. – 20 с.

13. Долгопятова Т.Г. Переходная модель поведения российских промышленных предприятий (по данным эмпирических исследований 1991-1995 гг.) // Вопросы экономики». –1996.–№ 11.–С. 9-15.